



Bulgaria – Serbia
IPA Cross-border Programme

PROGRAM

ZAŠTITE I ODRŽAVANJA ZAJEDNIČKOG KULTURNOG NASLEĐA I SPOMENIKA KULTURE U PREKOGRANIČNOM REGIONU

Ова публикација је направљена уз помоћ средстава Европске уније кроз "ИПА Програм прекограничне сарадње Бугарска-Србија" под бројем ССИ No 2007CB16IPO006. Јединствено одговорно лице за садржај ове публикације је Дом културе Пирот и ни на који начин не може бити тумачен као став Европске уније или Управљачког тела програма.

2007CB16IPO006-2011-2-243 Пројекат је кофинансиран од стране ЕУ
У оквиру *Bulgaria – Serbia IPA Cross-border Programme*



Program zaštite i održavanja zajedničkog kulturnog nasleđa i spomenika kulture u prekograničnom regionu Montana – Pirot

-u formi predloga-

Program zaštite zajedničkog kulturnog nasleđa i spomenika kulture u prekograničnom regionu Montana – Pirot u vidu predloga ima za zadatak da na osnovu poznatih i identifikovanih materijalnih i nematerijalnih obeležja srpske istorije i kulture u oblasti Montana u Bugarskoj kao i Bugarskih u pirotskoj oblasti u Srbiji sistematizuje sve prikupljene izvore i izda preporuke za njihovo dalje proučavanje i zaštitu.

Kako kultura i istorija često pomeraju granice između država i naroda, to je vrlo teško precizno utvrditi materijalne tragove srpske kulture i istorije u regionu Montana kao i bugarskih materijalnih obeležja kulture u Pirotu.

Sprovedena istraživanja u okviru projekta *Vrednovanje kulturnog nasleđa u prekograničnom regionu Montana-Pirot* (br. 2007CB16IPO006-2011-2-243) koji se realizuje u okviru Drugog poziva IPA prekograničnog programa Bugarska –Srbija pokazala su da do sad nema poznatih materijalnih tragova odnosno ostataka srpske kulture u bugarskoj oblasti Montana, ali postoji veliki broj obeležja srpske kulturne baštine nematerijalnog tipa.

Na drugoj strani, prisutno je bugarsko kulturno nasleđe materijalnog tipa u oblasti Pirota, ali i pokretno kulturno dobro iz oblasti Pirota, srpskog porekla, koji nažalost nisu identifikovani u ciljanoj oblasti Montana nego u širem području.

Ova saznanja su bila ključna da se predlog programa zaštite istorijskih spomenika i kulturnog nasledja sagleda na malo širem nivou jer je nemoguće u ovom slučaju ograničiti pristup samo na pomenute oblasti Pirota i Montane.

Ovaj program će obezbediti analizu kulturnih dobara u regionu koja do sad nisu bila predmet čestih analiza i razmatranja ili to do sada nije bilo u zapaženoj meri zastupljeno u prekograničnim projektima, što će u krajnjoj liniji rezultirati



zajedničkoj inicijativi na zaštitu kulturnog nasledja i materijalnih obeležja u prekograničnom region Bugarska – Srbija.

O Srbima i Bugarima

Ne postoje dva naroda i dve zemlje koje više liče jedna drugoj nego Srbi i Bugari odnosno Srbija i Bugarska.

Zemlje su slične veličine (Bugarska ima 7,265 miliona naspram 7,164 miliona stanovnika Srbije) sa gradovima skoro identične veličine, slične etničke strukture (83% etnička većina Srba u Srbiji naspram 84% etničke većine Bugara u Bugarskoj), slične ekonomske snage (BDP per capita Bugarske 2011. je preko \$7.000, Srbije oko 6.200) itd.

Narodi su takođe jako slični. Srba doduše u globalu na Balkanu ima više nego Bugara (7,5 miliona naspram 6,1 milion), ali oba naroda imaju slične demografske pokazatelje: među 10 najstarijih naroda su u svetu, a u Evropi možda još samo baltički narodi uz Ukrajince i Moldavce mogu Srbima i Bugarima **se mogu** uporediti po negativnom priraštaju. I jedni i drugi su slovenski narod, koji imaju istu pravoslavnu veru, pripadaju istom vizantijskom istorijskom kulturnom krugu, jezici su osnovi međusobno razumljivi, kuhinja je slična, običaji itd.





Prema podeli slovena prema regionalnim i jezičkim sličnostima na tri grupe (južni, istočni i zapadni sloveni) Srbi i Bugari pripadaju istoj grupi južnih Slovena. Posebno je izražena jezička bliskost između Srba i Bugara, pa su razlike mnogo manje nego na primer, razlike između severnih i južnih nemačkih dijalekata. Oba naroda spadaju u nacije u kojima se rodbinske veze čuvaju. Veoma dugo su očuvali osećaj značaja plemenske i rodovske pripadnosti, na šta je uticalo to što su svi iz jednog roda slavili istu krsnu slavu.

Imajući u vidu evidentnu sličnost među susednim prekograničnim državama i narodima koja svoje korene ima pre svega u daljoj i bližoj istoriji, to je neophodno pomenuti da postoje identifikovana (manje ili više proučavana) kulturna obeležja koja Srbe i Bugare sa teritorije Pirota i Montana još bliže povezuju.

Srpsko kulturno nasleđe u oblasti Montana

Kulturno nasleđe opštine Montane čine brojni objekti nepokretnog kulturnog nasleđa – antičke tvrđave i lokaliteti, srednjovekovni lokaliteti (nekropola u selu Živovci, srednjovekovna tvrđava na vrhu Stovci u selu Smoljanovci, itd), manastiri (klisurski manastir sv. Ćirila i Metodija, Lopušanski manastir između Montane i Berkovice, srednjovekovna crkva sv. Četrdeset mučenika u selu Lipen, Crkva sv. Đorđa u Vršecu, itd) kao i obročni krstovi koji se sreću i kod Srba. Najviše obroka je zaštićeno u selu Belotinci.

Kada je reč o nematerijalnom kulturnom nasleđu ističe se ćilimarstvo, što je ujedno i jedna od spona dva naroda i dva grada, Pirota i Montane.



Srednjovekovna istorija srpske države nije svojim događajima „dostizala“ do granice oblasti Montane, što je i istraživanje i potvrdila time da tamo i nema srpskih materijalnih kulturnih obeležja.

Istorija potvrđuje da je u 19. veku, kada je Bugarska doživela veliki preporod, srpska kultura u nematerijalnom obliku je imala izvestan uticaj i ostavila značajne tragove kad je u pitanju bugarski narod.

Iako je teško i skoro nemoguće posebno sagledati oblast Montane u smislu identifikacije istorijskih spomenika i tragova srpske kulture na ovom uskom prostoru, to je evidentno da na području Bugarske postoje veoma značajni materijalni i nematerijalni spomenici srpske kulture.

Zato će i dalja analiza programa zaštite biti skoncentrisana na srpsko nematerijalno kulturno nasleđe u bugarskoj oblasti Montani jer su istraživanja kao i dosadašnji izvori pokazali da takvih ima.

Srpski spomenici kulture u formi kuturnog nasleđa mogu se koncipirati kroz ulogu pojedinih ljudi srpskog porekla koji su imali jakog uticaja na razvoj obrazovanja i kulture uopšte na bugarskim prostorima.



✓ Konstantin Ognjanović

Jedan od prvih svetovnih učitelja u Bugarskoj, a time i u oblasti Montane, bio je Srbin iz Pančeva Konstantin Ognjanović. Rođen je 1798 a umro 1858 godine.

On je 1824. godine otvorio školu u Vracama, napisao nekoliko izuzetno značajnih knjiga za bugarsku prosvetu među kojima je najznačajnija: "Житіє Св. Алексея человека Божія"



Ognjanović je osnovao prvu ćirilčnu štampariju u Carigradu koja je služila u svrhu širenja i jačanja bugarske i opšteslovenske kulture u Osmanskom carstvu. Ovaj podatak je veoma bitan jer svedoči koliko je doprinos u obrazovanju bugarskog naroda imao ovaj Srbin.

Neke od Ognjanovićevih knjiga se nalaze u bibliotekama u Montani ili okolnim gradovima.

✓ Branislav Nušić

U 20. veku značajan trag ne samo u srpskoj nego i u bugarskoj kulturi ostavio je i najpoznatiji srpski dramski pisac Branislav Nušić. Branislav Nušić se rodio 8. oktobra 1864. godine u Beogradu, kao Alkibijad Nuša, u cincarskoj trgovačkoj porodici, od oca Đorđa i majke Ljubice.



Diplomirao je na pravnom fakultetu u Beogradu 1884. godine. Tokom studija je proveo godinu dana u Gracu.

Nušić se borio u Srpsko-bugarskom ratu 1885. godine, koji ga je zatekao na služenju redovnog vojnog roka. Ostaće upamćen kao vrhunski komediograf koji je svojim delima opisao sve mane društva u kojem je živeo. Dve centralne teme, sile koje pokreću njegove likove su vlast i novac. "Narodni poslanik", "Sumnjivo lice", "Pokojnik", "Gospođa ministarka" samo su neka od najpoznatijih dela Branislava Nušića.



Komedija "Ožalošćena porodica" se nalazi na redovnom repertoaru pozorišta u Srbiji ali u Evropi. Tako je i ovaj komad u francuskoj režiji tokom 2013. godine gostovao širom Evrope pa i u Bugarskoj.

Osim komedija, koje se i danas izvode na scenama bugarskih pozorišta, njegova poznata dela, Retorika i Autobiografija, doživele su veliki broj izdanja i bila su deo obrazovanja mnogih generacija u Bugarskoj, pa samim tim i u Montani.

Bugarsko kulturno nasleđe u oblasti Pirota

Značajno bugarsko kulturno nasleđe nalazi se u oblasti Pirota. Ovo nasleđe može se kategorisati u dve jednako značajne grupe – nepokretno i pokretno kulturno nasleđe.

Od nepokretnog kulturnog nasleđa poseban akcenat je na crkvi Svetog Nikole kod sela Staničenje i crkvi posvećenoj Bogorodici u selu Donja Kamenica .

✓ Bogorodična crkva u Donjoj Kamenici

Bogorodična crkva nalazi se u selu Donjoj Kamenici kod Knjaževca, u Istočnoj Srbiji, a podignuta je u prvoj polovini XIV veka. Crkvice se nalazi na 15km jugoistočno od Knjaževca, na starom vojnom putu koji je vodio od Pirota do Vidina (Bugarska). Sama građevina je relativno malih dimenzija, ali veoma zanimljive arhitekture čijim se skladnim proporcijama stvara utisak monumentalnosti.

Vrlo malo se zna o ovoj crkvi. Možda je upravo anonimnost i sačuvala ovaj hram. Konzervatorski radovi na živopisu i arhitekturi crkve su okončani 1958. godine, a ona se danas nalazi pod zaštitom Republike Srbije, kao spomenik kulture od velikog značaja.



Ne zna se tačno ko je ktitor, jer su mišljenja istoričara oprečna ali se pretpostavlja da je u pitanju bugarski vlastelin, despot Mihailo, sin bugarskog cara Mihaila Šišmana (1323. – 1330.) On je tamo oslikan kao središnja figura zajedno sa nizom portreta velikaša. Despot Mihajlo i despotica Ana, verovatno bliski vladajućoj eliti, prikazani su u raskošnoj odeći ukrašenoj biserima. Njen portret je jedan od najlepših u našem srednjevekovnom živopisu.

Hram posvećen Presvetoj Bogorodici je jedinstvene arhitekture i živopisa. Ktitor je izuzetno poštovao Presvetu Bogorodicu i posvetio joj ovaj hram. Na zidovima su freske Joakima i Ane, rođenja Bogorodice, i drugih događaja iz života Bogorodice sve do uspenja. Umetnik je veliki deo raspoložive zidne površine posvetio i tajnoj večeri – poslednja večera koju je Isus podellio sa svojim prijateljima, apostolima, pre nego je postradao.

Kada je u pitanju arhitektonski stil, crkva predstavlja kombinaciju romanike, gotike i moravske arhitekture.

Hram su izgradili seljaci i graditelji od kamenčića, peska i rečnih oblutaka sakupljenih iz Timoka, od sige iz obližnje pećine. Fasada je ukrašena ciglom i keramikom, maštovito i diskretno. Ktitori su prikazani najmanje dva puta. Na južnom delu prikazana su dva muškarca, verovatno braća, sa dečakom u molitvenom položaju. Na zapadnom delu je ktitor sa suprugom, ćerkom i sinom.

Vekovima je bila neaktivna. Tek od nedavno, o velikim praznicima, u crkvi Presvete Bogorodice služi se liturgija.



✓ Crkva Svete Petke (Svetog Nikole) u Staničenju

Najstarija crkva u ponišavlju je crkva Svetog Nikole, kasnije (kao i danas) crkva Svete Petke, odnosno Svete Paraskeve u Staničenju. Crkva je živopisana 1331/1332. godine. Tačno vreme završetka radova na ukrašavanju crkve se zna zahvaljujući očuvanoj godini na kraju ktorskog natpisa. Godina završetka živopisa je ujedno i sam početak vladavine jednog od najznačajnijih bugarskih vladara – Ivana (Aleksandra) Asena (1331 – 1371). Neobičnost ktorskog natpisa u Staničenju je u tome što se uz pomen bugarskog cara Ivana, pominje i ime vidinskog gospodara Belaura. Na osnovu pomena imena u ktorskom natpisu identifikovani su i ktitori hrama : Arsenije, Jefimija i Konstantin.

Crkva Svetog Nikole građena je kao vlastelinska zadužbina i grobni hram. Građena je od lomljenog kamena peščara i krečnjaka. Malih je dimenzija (8,9 x 5,1m) i bez dovoljno svetlosti jer nema kupolu i ima malo prozora. Svetlo u crkvi dolazi od sveća i kandila. Na zidovima crkve oslikano je deset portreta. Među njima razlikujemo Konstantina i Jefimiju koji su u vreme živopisanja crkve ili bili upokojeni ili su se već zamonašili.

Na zidovima crkve primetno je slabo prisustvo Bogorodice kojoj se inače pridaje veliki značaj u fresko slikarstvu. Sve je podređeno Svetom Nikoli koji je očigledno bio zaštitnik ove porodice i kome je crkva u Staničenju i bila posvećena.

Postoje dve legende o promeni imena crkve Svetog Nikole u ime Svete Petke.

Prva datira iz 1398. godine i govori o kneginji Milici koja se bavila i diplomatskom delatnošću, te je zajedno sa Jefimijom te godine išla kod sulatana Bajazita da zastupa interese svoga sina Stefana. Tom prilikom je izdejstvovala prenos moštiju svete Petke iz Vidina u Beograd. Po legendi, mošti su prenoćile u staničenjskoj crkvi Svetog Nikole – pa otuda i promena naziva crkve. Potom su mošti bile smeštene u kapelu svete Petke na Kalemegdanu a danas su one u rumunskom gradu Jaši.



Druga legenda je više istorijska činjenica. Naime, 25. marta 1796. godine po starom kalendaru na Blagovesti Presvete Bogorodice, kada je u crkvi i oko nje bilo meštana, upali su turci krdžalije i pobili puno ljudi. Od tada, crkva nije otvarala vrata narednih **dvadeset (na nekim sajtovima na netu piše 30 godina)** godina. Po ponovnom otvaranju, promenila je ime u crkva Svete Petke.

U novije vreme, crkvena slava je Sveta Petka Paraskeva i slavi se svake godine 8. avgusta.

Crkva Svetog Nikole proglašena je kulturnim dobrom i pod zaštitom države je od 1967. godine.

Zajedničko kulturno nasleđe

✓ Kućni ikonostasi

Kako je Pirot za vreme turske vlasti bio trgovinom povezan sa gradovima i krajevima zapadne Bugarske, to su se ljudi, roba, navike i ukusi mešali. Majstori graditelji kuća i crkava, zografi, ikonopisci, drvorezbari, poslom su dolazili u pirotski kraj. Najzastupljenija je somokovska umetnička škola. Blizina Somokova i činjenica da su drvorezbari iz ovog mesta već stekli reputaciju u izradi crkvenog mobilijara, Piroćanci su ih angažovali na uređenju lokalnih crkava.

Drvorezbareni kućni ikonostasi koji su nastali u Pirotu su delo bugarskog drvorezbarstva. Ikonostasom se naziva ploča ili udubljenje u zidu u kojem se čuva kućna ikona. Kućni ikonostas je umanjena replika velikih crkvenih ikonostasa. Imaju drvorezbareni okvir ili ram sa simetrično raspoređenim cvetnim motivima. Centralno mesto na ikonostasu zauzima krst.

Tokom XIX veka, pirotске kuće počinju da krasi kućni ikonostasi. Varoške kuće su imale jasno izdvojene privatne i javne sobe, i posebno oblikovan molitveni prostor, koje je bio ključan za verski identitet vlasnika. Izrada kućnih oltara u zasebnim sobama preuzeta je iz zapadne Bugarske.



Poznati putopisac Feliks Kanic na jednom od svojih proputovanja kroz Pirota 1871. opisuje svu lepotu varoške kuće u koju je bio smešten – ugrađene pregrade i vrata ukrašene drvorezbarijom, rečima da je to „prekrasan primerak bugarskog umetničkog rezbarstva za koji bi ljubitelji orijentalalskog komfora spremno dali veliku sumu novca“.

Muzej Ponišavlja publikovao je u 2014. godini još jednu veoma vrednu monografiju o kućnim ikonostasima Pirota .Najviše detalja o kućnim ikonostasima može se naći u bugarskoj literaturi.

✓ Pravoslavlje i obredna praksa

Može se slobodno reći da je pravoslavlje duša i srpskog i bugarskog naroda, njihova vera i smisao njihove istorije. Pravoslavlje odiše duhom očuvane starine ali i dubokim verovanjem u vaskrsenje Hristovo i njegov budući drugi dolazak. U oba naroda crkva je imala i ima veliki značaj. Crkva predstavlja skup verujućih ljudi radi molitvenog obraćanja Bogu. Crkvom se naziva i sveto mesto, građevina namenjena crkvenim sabranjima i bogoslužnju.

U crkvama (i bugarskim i srpskim) narod na bogosluženjima mirno stoji okrenut prema oltaru, prema istoku – odakle se očekuje Hristov dolazak u slavi. Iz oltara sveštenik iznosi sveti putir iz koga se vernici pričešćuju Hristovim telom i krvlju. Pravoslavni vernici u crkvi celivaju (ljube) ikone jer time ljube one koji su na njima predstavljeni i preko njih tajanstveno prisutni.



Sve faze života – od rođenja do smrti – Crkva prati molitvama i obredima. Liturgije se služe nedeljom i praznicima, u jutarnjim satima. Njen početak objavljuje se crkvenim zvonima, što je imalo praktičan značaj u prošlosti, kada ljudi vreme nisu merili časovnicima. Traje nešto više od sat vremena i sastoji se od nekoliko delova koji simbolički predstavljaju najvažnije momente Hristove službe spasenja. Vrhunski trenutak liturgije je sveto pričešće, a njeno opšte značenje je izražavanje zahvalnosti Bogu i posvećivanje svog života njegovoj vladavini i zaštiti.

Kod proslave slava donekle postoji razlika. Srbi slave krsne slave (i bugari oko Timoka) odnosno onog svetitelja na koji su dan preci primili krštenje – što potvrđuje i sam naziv, krsna slava. Takođe, kada se u porodici desilo nešto važno (ozdravljenje, rođenje dece, izbavljenje od neprijatelja) uzimalo se da se slavi kao krsna slava taj svetitelj kada se taj događaj desio. Bugari slave imendane tj. onog svetitelja čije ime nose. Običaji oko obeležavanja slava se donekle razlikuju.



Obe nacije, i Srbi i Bugari, a pogotovu ova dva grada, Pirot i Montana, koji gaje prijateljske odnose i neguju prekograničnu saradnju, svečano obeležavaju svoje gradske slave.

U Pirotu je obeležavanje gradske slave ponovo uspostavljeno 2000 .godine, posle izvesnog perioda stagnacije. Godine 2000. su prvi put organizovane litije kroz grad a na čelu litije je bio sadašnji srpski patrijarh a tadašnji episkop niški gospodin Irinej. Gradska slava se obeležava svakog 28. avgusta (odnosno 15. avgusta po julijanskom kalendaru) na praznik Uspenja Presvete Bogorodice u narodu poznate kao Velika Gospojina. Praznik je uspomena na smrt Bogorodice, i prema predanju dan kada se uznela na nebo i predala duh svoj u ruke Spasitelja.



Praznik se obeležava svečanom liturgijom, na kojoj se svi pomole za mir i blagostanje, koja se obavlja u istoimenoj crkvi Uspenja Presvete Bogorodice u Tijabari. Nakon liturgije kreću litije kroz grad koje predvodi episkop niški (poslednjih 5 godina vladika niški je gospodin Jovan). Litije se tradicionalno završavaju ispred gradske kuće, tj. zgrade Skupštine opštine, gde se seče slavski kolač uz prigodan kulturno – umetnički program. Episkop se kraćim govorom, prožetim citatima iz jevanđelja, obrati okupljenom narodu.



Gradska slava, iz godine u godinu, ima sve više učesnika. Počev od vernika i žitelja, preko opštinskih organa, javnih preduzeća, sportskih klubova, preko gostiju sa strane – iz Republike Srpske, Niša, Beograda i drugih gradova , i naravno iz Bugarske: iz Pernika, Montane, Sofije.

Grad Montana neguje tradiciju i proslavlja kao praznik grada Svetu trojicu u narodu poznatije kao Duhovi. Prve litije su prošle gradom na početku 20. veka ali je nakon toga proslava ukinuta.

Od 1993, na inicijativu građana , proslava gradske slave je ponovo zaživela. Svake godine na ovaj dan pevači, glumci, umetnici i mnogi posetioči bratskih gradova opštine Montana dolaze da prisustvuju i uživaju u nacionalnim igrama, umetnošću i zajedničkom veselju sa građanima.

U obe nacije posebna uloga u porodičnim odnosima pripada jednoj osobi koja nije u krvnom srodstvu ni sa kim iz porodice - kumu. Kum je zaštitnik porodice, a kumstvo je duhovno srodstvo. Ovaj običaj poznat je svim Slovenima i vodi poreklo iz prehršćanskih vremena. Kroz crkvu je kumstvo ukorenjeno u kumstvu svetog Jovana Krstitelja – Hristovog kuma. Postoje verovanja i pravila vezana za kumstvo: kumstvo se ne odbija, sa kumovljevom porodicom ne sklapaju se brakovi jer već postoji srodstvo (duhovno), kum se kao otac stara za duhovni put svojih kumčića i sl. Jedan kum treba da kumuje svim bitnim događajima u životu – na venčanju kao i na krštenju prilikom davanja imena detetu, da prisustvuje kućnim slavama itd.

✓ Manastir Svetog Jovana Bogoslova

Manastir Svetog Jovana Bogoslova nalazi se u dolini reke Jerme, oko 25 km južno od Pirota. Manastir predstavlja jednu od retkih srednjevekovnih crkvenih građevina u kojoj se prožimaju nemanjićka tradicija i vizantijski duh. O takvoj snazi ujedinjenog pravoslavlja ova svetinja svedočila je kroz vekove, sve do dana današnjeg.



Izgradnja manastira je započeta u drugoj polovini XIV veka, a ktitor je bio Konstantin Dejanović. Za završetak izgradnje ovog manastira zaslužna je njegova ćerka Jelena, vizantijska carica. Konstantin je bio ćustendilski despot i nosio je titulu „gospodin“ jer je vladao je tim krajem. O imenima ktitora **tome** svedoči zapis na kožnom rukopisu iz 1408. godine koji se nalazi u Luvru. Takođe, još jedan dokaz je natpis na ikoni koja je odneta iz ovog manastira a čuva se u Sofiji (na kojoj su predstavljeni likovi Presvete Bogorodice i Svetog Jovana Bogoslova) koji glasi „Elena na Hrista Boga carica“.

Ova ikona je poznata u svetskim krugovima vizantologa i poznavaca umetnosti pod nazivom Dvostrana ikona Bogorodice Katafigi. Na njoj je predstavljeno Čudo u Latomskom manastiru (mozaik iz aspide crkve Hrista Latoma u Solunu) na jednoj strani, a na drugoj napred pomenuti likovi Sv. Jovana Bogoslova i Presvete Bogorodice. Čuva se u kripti crkve Sv. Aleksandra Nevskog u Sofiji.



Iz ovog manastira potiče i poznati Pomenik bugarskih careva i carica zajedno sa manastirskim igumanima i monasima. Pomenik datira iz XVI veka sa dodacima u XVII veku. Jedini vladar na freskama, pored Konstantina, **prikazan je i osnivač srpske dinastije Nemanjića** – Sveti Simeon Mirotočivi i njegov najmlađi sin Sveti Sava. U Pomeniku su zapisana imena Konstantina i Jelene kao osnivače ove svetinje i u njemu je bilo istaknuto da su oni bugarskog porekla. O Pomeniku je pisao I Konstantin Jiriček 1880. i 1884. godine (određeno vreme obavljao funkciju ministra prosvete u bugarskoj vladi), koji je ktitora manastira



Konstantina označio kao jednog od „južnoslovenskih knezova“. On je izrazio sumnju u verodostojnost podataka u Pomeniku – „Konstantin i Jelena dometnuti su u Pomenik jer ih mesno predanje smatra za osnivače manastira“.

Manastir Sveti Jovan Bogoslov je pod zaštitom države od 1949. godine, a nalazi se i na listi svetske kulturne baštine od 1979. godine, kao kulturno dobro od posebnog značaja.

✓ Episkop Kiril Živković

Kiril Živković je rođen u Pirotu, u selu Temska, 1730. godine a umro 12. Avgusta 1807. godine. Bio je sveštenik i monah, nastojnik manastira Grgetega i pakrački episkop. Kao episkop (1786 – 1807 godine) posebno je radio na unapređenju kulture, obrazovanju mesnih Srba, a posebno razvoju bogoslovije u Pakracu. Osnovao je vladučansku biblioteku.

Njegovo delo „Slova izabrana“ je rukopisano, a sadrži prevod nekoliko ruskih crkvenih izvornika i čini mešavinu književnog crkvenoslovenskog jezika i narodnog jezika koji se govorio u Pirotu i okolnim oblastima. Ovaj govor, po rečima lingvista, predstavlja prelazan govor i ima odlike i srpskih i bugarskih dijalekata srednjeg Balkana.

✓ Konstantin Jovanović

Arhitekta Konstantin A. Jovanović (1849-1923), pripadao je generaciji koja se školovala u prestižnim evropskim centrima i na prelazu dva veka, svojim graditeljskim rukopisom, izmenila orijentalnu fizionomiju Beograda. Rođen je u Beču, kao najstarije dete Anastasa Jovanovića, litografa i fotografa, a kasnije i dvoroupravitelja kneza Mihaila Obrenovića. Od ranog detinjstava kretao se u krugu evropske političke i kulturne elite. Rastao je u kući gde su u goste, ali i na portretisanje, dolazili Njegoš, knez Danilo, Obrenovići, Karađorđevići, evropski nobles... Studije arhitekture je završio 1870. u Cirihu. Najveći deo života je i proveo u rodnom gradu, gde je radio kao samostalni arhitekta. U Beogradu je projektovao veliki broj javnih i privatnih građevina.



Godine 1885. Konstantin Jovanović izvodi svoje prve građevine u Beogradu – kuću advokata Marka Stojanovića u Knez Mihajlovoj ulici 53 – 55 i kuću Dragomira Radulovića u ulici Vuka Karadžića br. 12.

Najznačajniji Jovanovićev projekat u Beogradu je Narodna banka u Ulici kralja Petra br. 12, koja je građena u 2 etape. Među ostalim značajnijim objektima u Beogradu su zgrada Nikole Spasića u Knez Mihajlovoj 33, izrada projekta za hram Svetog Save na Vračaru itd.

Zgrada Narodnog sobranja – Parlament, simbola bugarske državnosti izgrađena je samo za godinu dana. U februaru 1884. godine odlukom Vlade Petka Karavelova, za izradu projekta je angažovan poznati bečki arhitekta srpskog porekla Konstantin Jovanović. Neorenesansni arhitektonski stil dobio je dalji razvoj dogradnjom parlamenta u dva navrata u severnom pravcu. Zgrada Narodnog sobranja ima vodeću ulogu u kompoziciji istoimenog trga. Njegovo zdanje je takođe i zgrada Prve muške gimnazije u Sofiji.

✓ Siniša Paunović

Rođen je u Čačku 1903. godine a umro u Beogradu 1995. Bio je prvi Čačanin novinar „Politike“ gde je radio od 1926. do 1971. godine. Kao novinar je proputovao čitavu Evropu, Afriku i deo Azije, o čemu su svedočili njegovi zanimljivi putopisi. Pored novinarstva, Paunović je pisao poeziju, prozu, esejistiku, strasno se bavio kolekcionarstvom, prevodilaštvom, napisao knjige „Srbija koje nema“, „Rade Drainac – pesnik i boem“, „Pisci izbliza“, a neobjavljeni su ostali rukopisi o Andriću, Veljku Petroviću, Isidori Sekulić.... Sa bugarskog je preveo knjige „Bajo Ganjo“ Aleka Konstantinova, „Pod igom“ Ivana Vazova, „Septembar Gea“ Mileva, (koliko sam ja Videla delo se zove Septembar a Pisac Geo Milev; tekst koji je koriscen je iz Politike, gde su u stvari napravili gresku al u svim drugim izvorima je Geo Milev) i druge.. Deo njegovih legata na bugarskom jeziku se nalazi u biblioteci u Dimitovgradu.



✓ Manastir Trojan

Manastir Trojan je posvećen Vaznesenju Presvete Bogorodice i nalazi se na severnim padinama venca Stare planine, oko 5km južno od grada Trojana. Manastir su oko 1600. Godine osnovala dvojica monaha – isposnika sa Svete Gore. Kasnije je, prema legendi, monah Vlaško, dolazeći ovde sa Svete Gore, odlučio da se ovde privremeno nastani i poneo je sa sobom čudotvornu ikonu Bogorodice trojeručice. Ikona je kopija čudotvorne ikone manastira Hilandara iz XIV veka. Svaki put, kada je monah želeo da nastavi svoj put, nekako ga je ikona zadržala u manastiru. Stoga su njegove mošti zauvek ostale u manastiru.

Manastir Trojan je iznad svega poznat po radovima Zaharija Zografa (1810 – 1853.), koji je oslikao spoljašnost i unutrašnjost glavne crkve, što je bilo delo retke vrednosti tog vremena. Zaharije je jedan od najvažnijih bugarskih renesansnih ikonopisaca. Potekao je iz Samokovske umetničke škole čiji je utemeljivač bio njegov otac – Hrista Dimitrov. Zahari Zograf je u crkve unosio nove elemente – osavremenio je jevanđelske scene, njegovi likovi su duhovno čisti, ozareni unutrašnjom plemenitošću. Trojanski manastir je ukrašen možda njegovim najboljim delima u religijskom slikarstvu – kompozicije Sudnjeg dana i Točka života, kao i predstavama bugarskih i ruskih svetaca. Osim toga, on je oslikao i svetovne portrete celokupnog monaštva u manastiru, što je bilo izuzetno neobično i avangardno za to doba.

Njegovi najpoznatiji radovi su ikone u crkvi „Sv. Konstantin i Elena“ u Plovdivu, u crkvi „Sv. Bogorodica“ u Koprivštici, u Plakovskom i Donjobešpviškom manastiru. Njegove freske i danas krase Bačkovski manastir (kapelu i crkvu „Sv. Nikola“), crkvu u Rilskom manastiru i Preobraženskom manastiru.

Za ovog umetnika granice nisu bile prepreka za rad. Njegov rad je bio i na oltaru crkve u Leskovcu, ali nažalost, nakon mnogih razaranja nema tragova tog velelepnog oltara.



✓ Srpski kralj Milutin

Kralj Milutin je bio ktitor i graditelj više crkava i manastira nego svi Nemanjići pre njega. Podigao je i obnovio 42 crkve u Srbiji, ali je gradio hramove i na Svetoj Gori, u Solunu, Sofiji, Jerusalimu, Carigradu. Gradio je gradove, letnjikovce, naročito na Kosovu, kovao je novac, otvarao rudnike. Zidao je bolnice, unapređivao velika manastirska vlastelinstva kao ekonomske resurse, otvarao škole.

Kralj Milutin je ubrzo posle smrti (1321. godine) dobio svetački oreol 1324. godine.





Prema zvaničnoj verziji Milutinovo telo bilo je kratko sahranjeno (!321 – 1389) u manastiru Banjska koji je zidao kao svoj mauzolej. To je Milutinova grobna crkva pa se po opremi i bogatstvu ukrasa izdvaja od ostalih njegovih zadužbina. Telo je preneto 1389. iz Banjske u Trepču da bi bilo zaštićeno od Turaka koji su uništavali sve srpske crkve, a zatim, posle propasti srpske despotovine, zbog epidemije kuge, mošti su prenete iz sela Trepča u Bugarsku, u manastir Svetih Ćirila i Metodija.

Mitropolit Siluan je preneo mošti oko 1460. godine. Posle nekoliko premeštanja danas su izložene u crkvi Svete nedelje Sofiji, pošto je crkva postala episkopska rezidencija u XVIII veku. Mošti kralja Milutina su pretrpele požare, nepogode, zemljotrese, napade ustanika i Turaka, kao i nezapamćeno surovu terorističku akciju komunista 1925. godine , kada su digli u vazduh Crkvu Svete nedelje i ubili više od 190 ljudi.

Popularnost moštiju kralja Milutina u Bugarskoj datira od srednjeg veka. Slave ga i drugi slovenski narodi, u prvom redu rusi. Bugarski istoričari navode da je prvi zahtev za povraćaj moštiju kralja Milutina u restauriranu Pečku patrijaršiju podneo ruski car Ivan Grozni, koji je bio vezan za srpsku tradiciju zbog činjenice da ga je posle smrti roditelja odgajala baka (Ana Jakšić – posle udaje Glinska) koja potiče iz srpske plemićke porodice.

U Bugarskoj se Sveti kralj Milutin smatra zaštitnikom Sofije. Crkva Svete nedelje, u kojoj se čuvaju mošti kralja Milutina, poznatija je pod drugim imenom kao Crkva Svetog kralja (ili Kraljeva crkva) u Milutinovu čast. Prema žitijama, nad njegovim grobom počela su da se dešavaju čuda samo dve godine nakon njegove smrti.

Svakog 28.oktobra, sveštenici uz najveće poštovanje iznose njegove mošti iz kovčega i unose u oltar gde se održava bdenije. Mošti se tom prilikom preobleče, a belo platno na kojem su ležale protekle godine seče na sitne komadiće i deli narodu za zdravlje i iscelenje bolesnih. Bugarska crkva i sav verujući narod izuzetno poštuju kralja Milutina. Njegove mošti smeštene su u prelepom izrezbarenom i oslikanom čivotu desno od ikonostasa. Moštima kralja Milutina već nedostaju glava i desna ruka, što ukazuje kolika im je moć pripisivana. Bugarski vernici i danas pored Milutinovog čivota ostavljaju papiriće s porukama za bližnje na onom svetu.

2006. godine Sinod Bugarske pravoslavne crkve odobrio je vraćanje dela moštiju svetog kralja Milutina u Srbiju, uz davanje nekog manjeg relikvija zauzvrat. Do dana današnjeg to nije učinjeno na veliku žalost srpskih vernika.



- ✓ Čilimarstvo- Pirot i Čiprovci (okrug Montana)



Brojni istoričari smatraju da su upravo Čiprovci zaslužni za razvoj čilimarstva u Pirotu mada postoje mišljenja da je Pirot ipak začetnik ovog tradicionalnog zanata.

Čilim se sem u Čiprovcima tkao i u Samokovu, a zatim je iz Čiprovaca bio prenesen u Kopilovce, Železno i Martinovo. Po nekim izvorima, Između dva svetska rata u Čiprovcima je prestala izrada čilima, a u Samokovu su se izrađivali persijski tepisi.

Čilimarstvo u Pirotu ima dugu tradiciju izrade, preko 400 godina. Iz tog perioda postoje zapisi koji govore da je u gradu postojalo četiti hiljada kuća i četiri hiljada čilimarki. Danas ih, na žalost, ima samo tridesetak.

Pirotski čilim ima strogo utvrđen način izrade i zaštićenu geografsku oznaku porekla. Radi se od vune ovaca iz pirotskog kraja koja mu omogućava trajnost preko 100 godina. Šare su živopisne, sa veoma maštovitim nazivima a nekim i na pirotskom dijalektu – „gugutće na direci“, svekrvin jezik, razbacani đulovi, venci i sl. U periodu od 1869. do 1940. pirotski čilim je bio tražena i skupocena roba, dostigao je najviše tehničke i estetske vrednosti, pravo bogatstvo ornamenata, boja i motiva. Predstavljao je statusni simbol krasio dvorove dinastije Obrenović, a kasnije i Karađorđevića.



Bugarska preduzima mere da uvrsti čiprovski ćilim u deo Svetske kulturne baštine UNESCO-a do 2020. godine. Obzirom da se radi o proizvodu izrađenom od čiste vune, ofarbane prirodnim bojama, obzirom na lepotu i trajnost, i izuzetni kvalitet, krenula je da reaktivira i promoviše izradu ćilima čiji su koreni upravo u Čiprovcima. U svrhu promovisanja, ove godine 02. maja je prvi put održan Festival ćilima u Čiprovcima.

✓ Govor

Najstarije i najdragocenije obeležje pirotskog kraja je govor. Zbog sve specifičnosti koja se ogleda u originalnosti i izražajnosti, smatra se jednim od značajnijih kulturnih obeležja ovog kraja. Iako postoji razlika u govoru u regionu Pirota i Montane, zasigurno se može reći da se ljudi sa obe strane granice lako sporazumevaju.

Narodni jezik u pirotskom kraju iz XVIII veka očuvan je u rukopisnoj knjizi *Slova izabrana* koju je 1764. godine u manastiru Temska napisao iguman, jeromonah Kiril. U podnaslovu knjige stoji „*На прости язълкъ болгарски*“. Pirotski govor je po strukturi štokavskog dijalekta ali je razvio još neke druge crte i sačuvao arhaične osobine.

U studiji *Dijalekti istočne i južne Srbije* objavljenoj 1905. godine, Aleksandar Belić je prikazao rezultate ispitivanja koja su, između ostalog, sprovedena i u Pirotu te nekoliko pirotskih sela. Belić je ukazao da je osnovica govora u Pirotskom kraju (kao i u celoj prizrensko - timočkoj dijalektskoj grupi, nesumnjivo srpska i štokavska, te da postoje jasne razlike u odnosu na bugarski jezik.

Ali uprkos tome, upravo je govor osnovna spona među ljudima u prekograničnom regionu Srbija –Bugarska. Lako sporazumevanje rezultiralo je međusobnim zbližavanjima, organizovanim posetama i ostalim zajedničkim manifestacijama Bugara i Srba u oblasti Pirot-Montana. Na kraju ova dva grada su i pobratimljena što još jednom govori o decenijskoj blizini, sličnosti i saradnji.



✓ Folklor

Narodni ples u Srbiji i Bugarskoj je izuzetno bogat i raznovrstan. Tipičan narodni ples je sa sitnim koracima, lakim pokretima i finim, uravnoteženim treskanjem nogama i ramenima. Za devojke su karakteristične pletenice i uzvikivanja uz obavezan osmeh na licu, a muškarci često koriste prilikom igranja čučnjeve i hvat za pojas.



Za region Montane tipični su narodni plesovi u dvočetvrtinskom taktu, sa sitnim koracima.

Popularna kola („hora“) su: Dojčovo kolo, Pajduško kolo, Jelenino kolo, Dunavsko kolo, Čičovo kolo, Srbo-veseljaško kolo, Sitno vlaško kolo itd.

U Srbiji, a pogotovu u Pirotu, nema slavlja i veselja bez kola. Kolo se nekada igralo i kod crkve, i na ratištu, na svadbama i drugim narodnim radovanjima i događajima. Svuda je kolo simbolisalo svest naroda oko zajedničkog ideala, iste želje i pripadnosti istom narodu.

Jedno od kola koje je popularno u selima u smislu da stariji parohijani umeju da ga igraju i koje odoleva zaboravu je „Elena“ odnosno Jelenino kolo. Vidljiva je srodnost i bliskost u narodnoj igri oba naroda. Razlike ipak postoje u smislu melodija, ritmu i pevanju. Mnogi muzikolozi smatraju da su raznovrsnost melodija, mešoviti ritmovi, višeglasno pevanje i stepen stilizacije složeniji i usavršeniji kod Bugara.

Nacionalni sajam umetnosti bugarskog folklora se održava u gradu Koprivštici od 1965. godine. Svake pete godine ovaj region tokom leta postaje centar narodnog veselja. Ansambli iz svih etnografskih krajeva Bugarske učestvuju na festivalu u Koprivštici.



U Pirotu se, takođe, svake godine održava Međunarodni folklorni festival, koji okuplja izvođače iz celog sveta. Skoro svake godine su gosti festivala i folklorni ansambli iz Bugarske.

Bugarska narodna nošnja impresionira svojim bogatstvom i raznolikošću. Razlog tome nije samo u činjenici što potiče iz različitih mesta i tradicija, nego i zbog toga što sadrži obeležja roda i plemena – Tračana, Slavena, Prabugara, koja su učestvovala u stvaranju bugarskog naroda, što je ostalo iz tih davnih vremena i vekovima dalje i prenošeno i menjano.

Karakteristične boje bugarske nošnje su bela, crvena i crna. U narodnoj svesti bela boja se povezuje sa čistoćom i nevinošću, sa svetim i plemenitim. Crvena boja je boja krvi, sunca i života, muškosti, a crna se veže uz prastara verovanja i kult Bogorodice, zemlje i plodnosti. Magiju nošnji čini sklad uzoraka – vezova i ukrasa; u blještavilu srme, dukata, šljokica i perli koje krase odeću; u neobičnim oblicima napravljenima od gajtana i vrpce.

Ženske nošnje svoj konačni izgled i celinu dobijaju s ukrasima za glavu. U tradicionalnoj bugarskoj kulturi devojke ne pokrivaju kosu, što je znak njihove slobode. Njihova je kosa ispletena u mnoštvo pletenica i ukrašena cvetnim venčicama, ukrasnim trakama, dukatima. Udate žene kosu pokrivaju tkanim i vezenim kapama i maramama, u bojama usklađenima sa ostalim delovima nošnje. S nošnje dolaze i nežni zvukovi, jer ženski nakit – lančići oko čela, ukrasi na kapama, privesci, narukvice, ogrlice... zvone pri svakom pokretu, koraku, plesu...

Srpska narodna nošnja je takođe autentična, s velikim regionalnim razlikama. Karakteristično za srpsku nošnju je da je izrađena od prirodnih materijala (konoplja, lan i pamuk) i često sukanog platna – vunenog valjanog platna. Platnena košulja u obliku ravno krojene tunike sa rukavima, osnovni je deo i muške i ženske narodne nošnje. Vez savršene izrade, smešten je na vidljivim delovima košulje - rukavima, prsima sa okovratnikom i po ivici košulje.

Opanak je vrsta tradicionalne obuće korišćene u srednjovekovnoj Srbiji. Karakteristike opanka su: izrađen je od kože, bez mnogo vezica ili pertli, dugog veka, šiljatog oblika, koji se završava na prstima. I danas se opanak koristi u Srbiji kao svakodnevna obuća poljoprivrednog stanovništva.



✓ Tradicionalni proizvodi i hrana

Bugarsku kuhinju određuje njeno bogato i dobro očuvano kulturno nasleđe. Bugarska kuhinja je izvanredno raznovrsna zahvaljujući toploj klimi i povoljnim uslovima za gajenje žitarica, povrća i voća. Bugari koriste namirnice i začine na jedinstveni bugarski način. Većina bugarskih jela je pečena u pećnici, kuvana na pari ili pripremljena u obliku čorbi. Prženje hrane nije uobičajeno u bugarskoj kuhinji, ali grilovanje – posebno raznovrsnog mesa, jeste.

Najpopularnija hrana u Bugarskoj je jogurt, koji njenim stanovnicima daje dugovečnost i vitalnost. Jogurt je osnovni mlečni proizvod koji se služi uz skoro sva jela u Bugarskoj. Bugari počinju da koriste jogurt sa tri meseca života, a jogurt pomešan sa vodom i kockicama leda je omiljeno piće tokom leta. Zeleni sir iz sela Černi Vit predstavlja bugarski jedinstven proizvod, koji je jedini tradicionalni sir u kalupu na Balkanu. Ovo je jedinstveni proizvod i ponos regiona Loveč i Bugarske.

Izuzetan specijalitet je bugarska banica. Teško je zamisliti bilo koju bugarsku svetkovinu bez tradicionalne banice. U bugarskom gradu Razlogu se izuzetno poštuje ukusna domaća banica i u to ime se organizuje „Banica fest”, kada žene sa višedecenijskim iskustvom u pripremi banice dele svoje tajne recepte i predstavljaju načine uvijanja testa.



U Srbiji je situacija slična. Neizostavna namirnica na srpskoj trpezi je sir - ovčiji, kozji, kravliji ili mešanac. Kao izuzetno kvalitetan i sertifikovan sir sa oznakom geografskog porekla smatra se specifična vrsta sira iz pirotskog kraja, tzv. kačkavalj. Pirotski kačkavalj je nadaleko poznat i prihvaćen proizvod koji važi za gastronomski specijalitet u celom svetu.



Takođe hrana koja se često konzumira kao glavni obrok (za doručak ili večeru) ili kao predjelo (za ručak) je banica ili gibanica. Vrlo je slična bugarskoj banici. Popularnost pita i banica je doveo do toga da se u obližnjoj varošici, Beloj Palanci (Okrug Pirot), ustanovi manifestacija Dani banice kada se meštanke takmiče u pripremi najukusnije banice. Učešće su uzele i žene iz Vraca u Bugarskoj.



Preporuke u kontekstu zaštite kulturnog nasleđa:

U oblasti zaštite kulturnog nasleđa u Srbiji je na snazi Zakon o kulturnim dobrima (Službeni glasnik RS 72/94). Republika Srbija je takođe potpisnica ključnih međunarodnih konvencija koje regulišu oblast očuvanja kulturnog nasleđa, ali je samo deo njih ratifikovan u Narodnoj skupštini, što predstavlja preduslov za njihovo stupanje na snagu.

U opštini **Montana**, a budući da se sistem zaštite nasleđa u Bugarskoj donekle razlikuje od sistema u Srbiji (u Bugarskoj lokalni muzeji obavljaju i delatnost koju u Srbiji obavljaju zavodi za zaštitu spomenika), te da se objekti kulturnog nasleđa klasifikuju u dve grupe (nasleđe od nacionalnog i nasleđe od lokalnog značaja), treba konstatovati da je kao nasleđe od nacionalnog značaja, zaštićeno 34 objekata.

Analizirajući spomenike kulture u Montani i Pirotu, neizostavno se dolazi do zaključka da mnoge sličnosti predstavljaju dobru osnovu za inicijativu njihove zaštite na nacionalnom, lokalnom pa i prekograničnom regionu.

Mihajlova kuća je najstariji arhitektonski spomenik u gradu Montani sa izložbenom postavkom "Selo i gradski život s kraja 19. i početak 20. veka". Ovo mesto je posebno posvećeno Hristu Mihailovu.

„Kuća malog Riste“ je spomenik kulture nastao po projektu arhitekte Jovana Krunića jedan je od najlepših primera orijentalne arhitekture koji je sasvim u skladu sa principima moderne arhitekture. Kuća je građena dve godine i završena je 1848. godine. Kuća porodice Hristić je 14. 09. 1953. godine (R. RZZSK br. 844-468) proglašena za kulturno dobro, a odlukom Skupštine SR Srbije i odlukom Skupštine RZK od 29. 03. 1979. godine objavljenoj u Službenom glasniku SR Srbije br. 14/79 proglašena je za spomenik kulture od izuzetnog značaja

Danas je u ovoj kući smešten Muzej „Ponišavlje“.



Upravo se na ovom primeru vidi mogućnost za zajedničke inicijative i napore da određene kulturne znamenitosti dobiju “status” posebnog ne samo u smislu zaštite materijalnog obeležja nego i tradicije koja se vezuje za ove objekte i njihovu istoriju.

Različite forme nematerijalnog kulturnog nasleđa koriste se kao način „prepoznavanja“ grada (primer govora, običaja) a ne kao obeležja koja zavređuju ozbiljniji pristup. Evidentno je da razna udruženja koja u oblasti ostvarivanja svojih ciljeva se orijentišu na promociju kulturnog nasleđa grada putem organizacije manifestacija i izložbi predstavljaju u stvari kariku između tradicionalnog (izvornog) i ekonomski isplativog. U kontekstu Pirota, ovo pre svega znači neophodnost uključivanja ovog segmenta kulturnog nasleđa u strateške planove lokalnog ekonomskog razvoja.

Problemi u Montani slični su onima u Pirotu i tiču se očuvanja nasleđa u smislu nedovoljnog prepoznavanje nasleđa kao razvojnog resursa, te nepostojanje lokalnih strategija očuvanja nasleđa. Naime, ograničeni lokalni pa i nacionalni budžeti dovode to nedostatka pravih i kvalitetnih projekata u oblasti kulturnog i istorijskog nasleđa što se ogleda u tome da opštine veoma malo izdvajaju za projekte očuvanja kulturnog i **istorijskog (istorijskog?)** nasleđa.

Imajući u vidu gore pomenuto, realizacija projekata kulture i zaštite kulturnog nasleđa u prekograničnom regionu vrlo je moguća i ostvariva u okviru fondova EU, posebno IPA prekograničnom programu.

Za razliku od Pirota kome su u ovom trenutku dostupni samo fondovi iz programa sa Bugarskom, Montana može svoju šansu za projekte kulturnog nasleđa tražiti i u programu sa Rumunijom.

Program zaštite kulturnog nasleđa treba integrisati u projekte prekogranične saradnje, jer je to dobar način da se ova inicijativa podigne na viši nivo.

Ovome treba dodati i neophodnost uključivanja svih korisnika spomenika i obeležja kulture (stakeholdera) na teritoriji Pirota i Montane u programe i projekte kulturnog nasleđa jer se na ovaj način problematika očuvanja nasleđa posmatra sa više aspekta.



Posebnu ulogu treba dati nadležnim institucijama u delu zaštite spomenika kulture(Zavod za zaštitu spomenika kulture u Nišu i muzej u Montani).

Takođe je neophodno da za ključne objekte koji se nalaze pod zaštitom izraditi menadžment strateške planove kako bi se objedinilo: planiranje, konzervacije, istraživanja, prezentacije i upotrebe nepokretnih kulturnih dobara. Cilj ove inicijative se ogleda pre svega u stvaranju strateške osnove za održivi razvoj lokaliteta / kulturnih dobara u narednom periodu u okviru međunarodnih principa i konvencija vodeći računa o lokalnom kontekstu. Glavni cilj menadžment plana je da kroz promociju vrednosti kulturnog i prirodnog nasleđa obezbedi održivi razvoj kulturnog dobra i doprinese razvoju lokalne zajednice.

Kada su u pitanju kulturno nasleđe u regionu Pirot i Montana , poseban akcenat treba staviti na istraživanju, prezentaciji i ekonomskom korišćenju ćilimarstva i nematerijalnog nasleđa u vezi sa obročnim krstovima. Ovo obuhvata jedinstveni ručni rad, običaje, pesme, igre, hranu, narodne legende i predanja što se sve zajedno, dobro osmišljeno i prezentirano, da pretočiti u ekonomsku korist u okviru etno-turizma. Na ovaj način bi se nematerijalno nasleđe u isto vreme čuvalo i davalo izvestan prihod lokalnim zajednicama.

Sa istog aspekta treba posmatrati i nematerijalna obeležja u vidu tradicije u folkloru, gastronomiji, veri i pravoslavnim objektima. Sve ovo zbližava narode i omogućava drugačiji vid sagledavanja značaja zajedničkog kulturnog nasleđa.

Posebnu mogućnost za zaštitu kulturnog i istorijskog nasleđa treba tražiti u organizovanom pristupu institucija kulture dva grada , nevladinog sektora, udruženja u formiranju klastera u kulturi jer bi se na taj način pristup tržištu znatno olakšao i kulturna dobra bi pored primarne vrednosti dobila i svoju ekonomsku verifikaciju.



Literatura

1. Manastiri Srbije Monasteries of Serbia – dr. Dušan Vidosavljević
2. Kulturna riznica Srbije – Jovan Janićijević
3. Srpski kod – Nenad Ilić; Anastasija – Vesna Ilić – Ivica Živković
4. Изследване на общотокултурно наследство и паметници на територията а общините Монтана и Пирот
5. Crkva Svetog Nikole u Staničenju – Arheološki institut – M. Popović/ S. Gabrelić/ B. Cvetković/ B. Popović
6. Manastir Sv. Jovana Bogoslova kod Poganova – Eparhiha niška - Petar Matinski
7. Pirotski ćilim – Slavica Ćirić
8. Pirotska znamenja – Boban Mitić
9. Čuvar doma i plamena - Saška Velkova